

16. Папа Франциск: «Кто я такой, чтобы осуждать геев?» // BBC Україна. – 29 июля 2013: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/07/130729_ru_s_pope_about_gay
17. Там само.
18. Новий Папа став Франциском, бо хоче «бідної церкви для бідних» // Експрес. – 16.03.2013: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expres.ua/world/2013/03/16/83933-novu-u-papa-stav-francyskom-bo-hoche-bidnoyi-cerkvy-bidnyh>
19. Папа Франциск: «Я бажаю Церкву бідну і для бідних!» // Про відповідальність за створіння. – Субота, 16 березня 2013: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoburoigcc.org.ua/pro-nas>
20. Франциск ніколи не приймав теології визволення в ідеологічному сенсі, – архиєпископ Беччу // CREDO: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://popefrancis.org.ua/?p=1563>.

Ганна Кулагіна-Стадніченко (Київ)

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО ВІРУЮЧОГО У РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

У статті автор здійснює спробу привернути увагу до головних проблем, зміни методологічної парадигми, необхідності переосмислення фактів, отриманих при вивченні індивідуальної релігійності православного віруючого.

Ключові слова: *безособова релігійність, доктринальна релігійність, індивідуальна релігійність, соціологія православ'я, особистісна релігійність.*

Hanna Kulagina

ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS OF INDIVIDUAL RELIGIOSITY OF ORTHODOX BELIEVERS IN TODAY'S REALITY

The author has attempted to draw attention to major issues, methodological paradigm change, and the need for reconsideration of the facts obtained in the study of individual religious orthodox believer.

Keywords: *individual religiosity, personal religiosity, impersonal religiosity, sociology of Orthodoxy.*

Релігійність не може існувати окремо від її індивідуальних і культурних проявів, оскільки у бутті людини завжди присутній когнітивний, емоційний, поведінковий досвід переживання своєї співвіднесеності з Абсолютом, Вічністю.

В історії соціально-філософської думки вивчення *індивідуальної* релігійності тривалий час не мало статусу самостійної проблеми, що заслуговувала б на увагу вчених. На часі постановка та вирішення складного, різноаспектного феномену індивідуальної релігійності православного віруючого, розробка методології для його об'єктивного розуміння.

У наукових працях радянського періоду накопичено значний фактичний матеріал з релігійності, який, однак, потребує переосмислення. Так, головним методологічним принципом діалектико-матеріалістичного пояснення релігійності була теза про виключно соціальну обумовленість релігійного відображення світу, його принципово ілюзорний характер.

Релігійність індивіда визначалась через єдність релігійної свідомості та релігійної поведінки, пояснювалась передусім соціальними чинниками, співвідносилась з безпосередніми результатами соціологічного аналізу, які доповнювались психологічними категоріями, що підтверджували головні ідеологічні концепції наукового атеїзму. Проблематика універсальних аспектів релігійності певним чином висвітлювалась й у цих публікаціях, однак через методологічне неприйняття вживаних у західній науці категорій різнобічно, неупереджено вона не вивчалась. Такий підхід простежується у працях Д. М. Угриновича, М. А. Попової, К. К. Платонова, В. Г. Пивоварова, М. Г. Писманіка, О. І. Дем'янова.

Зміна культури методологічних досліджень в Україні розпочалась з початку 90-х років ХХ століття, коли виникло розуміння того, що релігійність неможливо вивчати як особливе явище без врахування напрацювань різних напрямів філософії, соціології, психології. Сучасний соціально-філософський аналіз когнітивного, емоційного, поведінкового чинників релігійності сприяє розробці інструментарію вітчизняного релігієзнавства відповідно до його принципів та методів дослідження, що з необхідністю призводить до переосмислення відомих вже фактів, їх нового прочитання, систематизації раціональних елементів соціально-психологічного, філософського знання з метою розробки нової методології, яка відповідатиме об'єктивному осягненню складного феномену релігійності

Реальність соціального життя засвідчила вичерпаність ресурсів атеїстичного ентузіазму, коли у дилемі «буття-свідомість» остання відігравала підлеглу роль. Дослідження проблеми релігійності людини вимагає подолання відірваності філософської теорії від соціальної практики, конфесійних інтересів – від наукової об'єктивності, усталених стереотипів – від динаміки сьогодення.

Поступовий перегляд методологічних позицій уможливить сприйняття індивідуальної релігійності як соціально-філософського феномену, розширить знання про особливості поведінки, культурні прерогативи православного віруючого. Схематичним формально-

логічним дефініціям, конфронтації переконань тут протиставляється буття через співпереживання, відкритість, пошук комунікативних засобів взаєморозуміння. За влучним виразом Р. Белла, у сучасному соціумі вже не релігійна організація виступає носієм віри, а особистість, яка бере на себе функцію контролю символічних систем, а відтак об'єктивно вбачається продуктом особистісно-суб'єктивного вибору, що породжує фундаментальний виклик для релігієзнавства при спробі, зокрема, коректно і чітко пояснити індивідуальну релігійність сучасного православного віруючого.

Під індивідуальною релігійністю ми розуміємо з необхідністю присутню у бутті потенційну чи актуальну антропологічну властивість людини, яка гармонізує сфери функціонування емоцій, свідомості й поведінки, визначає ставлення людини до світу через перспективу осмислення релігійних феноменів. Релігійність спонукає індивіда, а через нього, – суспільство, до безпосереднього зв'язку з Абсолютом, Вищим, Іншим буттям, це – людська якість, необхідна для осягнення єдності світу, наповненням смыслом власного земного життя, зміцнення солідарності внаслідок спільного прийняття суб'єктами кінцевих смислів щодо вдосконалення суспільства та самовдосконалення.

Православне вчення про людину має свої особливості. Серед останніх виокремимо такі:

1) історичні, які своїми витокami притаманні богослов'ю східної традиції;

2) методологічні, які ґрунтуються на двох базових дисциплінах: психології та соціології;

3) у сучасному світі виявляє свою антиномічність, пов'язану з недостатньою вивченістю процесів комунікації православного індивіда та суспільства.

Вживання щодо православ'я вислову «східна традиція», має деяку формальну неточність, змістовну недостатність цього терміну, який значно ширший, ніж географічні кордони.

На думку православного богослова Павла Євдокимова, візантійські, сірійські, новогрецькі, румунські чи слов'янські традиції не мають чітко окреслених меж, зокрема, через їх безперечну важливість, універсальність для вірних. Водночас несторіанська, коптська, яковитська, вірменська, грузинська література майже не вивчена, маловідома за наших днів. Незважаючи на співіснування в одній спільноті різних, самобутніх представників, Павло Євдокимов каже про сформовані та закріплені протягом століть «домінанти», а відтак – про «інстинкт», або ж відчуття, «східного православ'я» [7, с. 71–72].

З огляду на те, що Україна завжди знаходилась на перетині культурних векторів Сходу і Заходу, православна релігійність тут зазнала впливів як раціоналізованого, схильного до індивідуалізації, так й емоційно-почуттєвого, містичного, налаштованого на спільотно-

колективний спосіб життя ментального мислення великих етнічних груп і народів.

Як визнають богослови, отці церкви ніколи не займались побудовою вичерпної антропологічної системи. Однак, уточнюючи істини щодо Бога, отці водночас характеризують людину згідно з принципом відповідності її до «образу» [2]. Виняток складає Григорій Ниській із своєю працею «Про устрій людини». У решти отців можна віднайти уривчасті твердження, антропологічні за характером чи суттю. Поряд з тим існує вчення аскетів, або ж «голос пустелі», яке називають прикладною антропологією з огляду на чутливість щодо «прірви пороків» та постійну боротьбу за людське у людині. Окремо слід назвати представників містичного напрямку православної антропології, до якого, зокрема, належать Максим Сповідник, Симеон Новий Богослов та інші. Однак всі вони сходяться на думці, що особистість існує лише в Богові. Людина «сумує за можливістю стати особистістю». Таку можливість віднаходить у спілкуванні з божественною Особистістю, коли існувати – означає самостворюватись, долаючи себе, а сенс буття полягає у долученні до горнього світу [1, с. 84, 100].

На відміну від грецької філософії, в якій розроблено поняття індивідуальності, термін «особистість» має свою специфіку в отців церкви і в сучасній антропології релігії. Методологічними засадами останньої постають психологія та соціологія релігії [4].

У психології релігії релігійність вивчається з точки зору особистісного зростання, психологічної зрілості. Разом з тим визнається, що сьогодні поняття «релігійність» не має чіткого визначення; досліджується через такий конотаційний ряд, як-то: етнорелігійна ідентичність, конфесійна самосвідомість, релігійна соціалізація; є такою, що властива особистостям з особливою парадигмою сприйняття утвореного Богом світу.

У християнській психології розрізняють два типи релігійності: особистісну (персональну) та безособову.

Особистісна релігійність властива людям, у релігійності яких переважає міжособистісний контакт з Богом. Безособову релігійність виявляють ті, хто сприймає Бога інструментально, на зразок об'єкту, речі. Вказуючи на переваги особистісної релігійності, психологи зазначають її зв'язок з розвитком індивіда, досягненням ним психологічної зрілості. Спираючись на праці католицького священика Ромуальда Яворського, дослідники погоджуються, що особистість з персоналізованим характером релігійності виступає суб'єктом релігійних відносин, відрізняється активністю, креативністю, спонтанністю, залученістю, відкритістю, терпимістю, автономією, відчуттям свободи дій, відповідальністю, розумінням доцільності, альтруїзмом і стабільністю. Натомість безособовій релігійності властиві такі особливості: контакт індивіда з Богом монологічний, може мати ознаки забобонів чи магії;

релігія і Бог залишаються другорядними, зовнішніми щодо людини, цінностями, ізольованими від інших сфер буття; приналежність до релігії не надає особі самоповаги; релігійні дії постають засобом для досягнення інших цілей [5].

Незважаючи на стійку і тривалу увагу науковців, детермінована зовнішніми та внутрішніми чинниками індивідуальна релігійність дотепер уявляється найменш дослідженим явищем, витoki вивчення якої належать соціологічній практиці.

Інтенсифікація досліджень в галузі соціології релігії викликала появу конфесійної соціології, зокрема соціології православ'я, як окремої її гілки [6]. Тут визнається, що головним поняттям соціологічного аналізу ставлення індивіда до релігії та вивчення релігійної ситуації в окремій соціальній спільноті виступає релігійність.

Класичне визначення цього терміну передбачає вплив релігії на свідомість, поведінку окремих індивідів, соціальних та демографічних груп. Релігійність визначає співвіднесеність релігії з певним соціальним суб'єктом, відповідно до якого вона постає предикативною властивістю, тобто – антропологічною якістю індивіда, групи, що окреслює сукупність релігійних ознак свідомості, поведінки, відносин.

Необхідність виміру ступеня виявлення релігійності призвела до її кількісної теоретичної та емпіричної інтерпретації. При цьому виникають деякі методологічні труднощі, пов'язані з різноманітними проявами сутності релігійності, складністю зведення окремих її якостей до спільного знаменника. Релігійність має неоднакову конфесійну визначеність. Все це уможливорює аргументувати необхідність вивчення релігійності не лише за кількісними показниками, а й у її конкретних, індивідуальних виявах.

Будь-яка релігія існує через сприйняття, переживання, осмислення її послідовниками, незалежно від збігу уявлень про релігію з прийнятими там віровченням, канонічністю культової практики та іншими настановами. Зрозуміти стан конфесії неможливо без визначення цілого спектру властивих їй вірних релігійних і соціальних ознак.

Досліджуючи індивідуальну релігійність православного віруючого, слід відповісти на питання: «Що означає бути православним християнином в умовах сучасних суспільств, їх культурних, державно-правових, міжрелігійних, внутрішньо-релігійних процесів?»

Передусім важлива самоідентифікація особи з православ'ям. Цей критерій не позбавлений недоліків внаслідок суб'єктивності розуміння індивідом своєї приналежності до конфесії. Слід з'ясувати чинники належності людини до православ'я, де певну роль грають сімейне виховання, вплив найближчого оточення, інформаційних ресурсів, спілкування з одновірцями, проаналізувати зміст уявлень вірних про віровчення, канони, обряди, атрибути православ'я. Відомо, що доктринальний рівень православ'я відрізняється від його сприйняття

віруючими у побуті. Відтак, важливо звернути увагу на відповідність самоідентифікації індивіда та прийнятих у православ'ї ознак конфесійної приналежності. Критерієм може виступати ієрархія життєвих цілей і цінностей, співставлення реально існуючих пріоритетів віруючого та конфесійних. З огляду на парадоксальність типажу «православного атеїста», не виключено, що у такій ціннісній ієрархії показники «спасіння душі» чи навіть «віра у Бога» будуть відсутні.

З іншого боку, релігійна традиція самовисловлюється в іншому, ніж наукове описання, понятійному апараті. Вчені постають перед необхідністю «перекладати» конфесійні терміни на мову науки. Однак дослідницький інструментарій також не бездоганний. Важливі для наукового осмислення поняття часто вживаються у синонімічному контексті: приміром, «релігійність», «духовність», «релігійна активність», «воцерковлення», «релігійна віра», «релігійне почуття (переживання)», «релігійний досвід». Семантичні межі між ними не завжди чітко визначені, що призводить до вільного тлумачення, значно впливає на практичний ефект, результат наукових розвідок.

Суттєвим показником індивідуальної релігійності православного віруючого виступає проекція релігійних установок на поведінку. Слід з'ясувати наслідки православної релігійності для релігійних практик, що здійснюються вірними, та для їх повсякденного, суспільного існування. Індикатором віри є обрядовий бік релігійного життя, де надто поширене обрядовір'я та забобонність, магічне ставлення до православних обрядів та святинь.

Не менш важливим чинником постає мотивація православними соціальної поведінки, ставлення до політики, громадянських обов'язків, економічних питань, світської культури, до «викликів сучасного світу». Однак не матимемо цілісного уявлення про індивідуальну релігійність православних віруючих, залишаючи поза увагою диференційованість релігійного середовища.

Обов'язковою формою буття виступає церковність. Сфера уваги дослідників, навіть конфесійних, має концентруватись на вивченні «церкви видимої», відтак адресатом такої уваги стане православне духовенство та чернецтво. Мусимо констатувати, що у вітчизняному релігієзнавстві відсутні відповідні праці. Невивченими залишаються соціально-демографічний статус священників та чернецтва, співставлення характеристик нинішнього їх покоління з представниками радянських часів у плані вертикальних і горизонтальних відносин всередині інституту священства, освіта, сімейні відносини, тощо. Звичайно, ці питання надто делікатні. Однак особливості кадрового складу православної церкви не можуть залишатись невідомими. У протилежному випадку матимемо міфотворчість та магічне ставлення до служителів православного культу, що, почасти, спостерігається у побутовій свідомості багатьох вірних.

Ще однією дилемою постає інтерпретація фактів, отриманих соціологами релігії. Широко відома теза «кесарю – кесарево, а Богу – Богове», здається, виявляє неготовність суспільства до сприйняття православ'я. З одного боку, вважається, що кількість православних номінальна, умовна, вони ніяк не виявляють свою релігійність, з іншого, – вони політично пасивні. Однак соціологічні опитування виявили значний рівень віруючих, у тому числі – православних, які беруть участь в опозиційних мітингах [7].

Майже не вивчені гендерні особливості православних віруючих. Клірики заперечують наявність таких особливостей, натомість соціологічні дані традиційно засвідчують більший відсоток релігійності жінок, ніж чоловіків. Деякі спроби об'єктивного, коректного витлумачення фактажу зроблені канадськими вченими, які виявили, що корелятом віри в Бога постає здатність до моделювання психіки інших людей, емпатії, взаєморозуміння. При цьому рівень інтелекту, формальна приналежність до церкви, вік, статки не виявили аналогічної відповідності. Іншими словами, стать корелює з релігійністю так само, як із здатністю розуміти інших людей [8].

Об'єктивна складність і методологічна незавершеність поняття індивідуальної релігійності призводить до усвідомлення його поліфункційності. Вихід вбачається у розробці міждисциплінарного підходу, коли окремі, сконцентровані на певному питанні, дослідження, будуть взаємодоповнювати одне одного, забезпечувати об'єктивне наближення до предмету вивчення. Не випадково проблему аналізу індивідуальної релігійності вважають однією з найскладніших з позиції філософської думки, що у нашій країні набуває ще й загальнонаціональної значущості, дозволяє повернути релігійності її місце у суспільному житті, а також методологічно обґрунтувати право індивіда на свободу совісті, толерантне ставлення суспільства до індивідуального релігійного вибору.

Посилання

1. Евдокимов Павел. Православие. – М., 2012. – С. 71–72. Тут автор наводить приклад «православних західників» XVII століття, а саме: «латинізованого» Петра Могили та близького до кальвінізму патріарха Кирила Лукариса. Натомість під «східною», тобто «грецькою», традицією, розуміється спадщина Святих Отців, праці Соборів, літургійна та іконографічна практики.
2. Образ Божий // Священник Андрей Лоргус. Православная антропология. – Режим доступу: http://azbyka.ru/hristianstvo/chelovek/lorguspravoslavnaaya_antropologiya_05-all.shtml#p22
3. Евдокимов Павел. Православие. – М., 2012. – С. 84, 100.
4. Антропология релігії. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Антропология_религии

5. Усова Н.В., Кашапова А.Ф.. Возрастные особенности персональной религиозности и усвоение норм религии в процессе социализации. – Режим доступа: <http://psychology.snauka.ru/2013/08/2376>
6. Социология православия: актуальные проблемы. – Режим доступа: <http://sreda.org/ru/2012/sotsiologiya-pravoslaviya-aktualnyie-problemyi/1386>
7. Алина Багина, керівник інтернет-проекту соціологічної експертної служби «Среда». Три актуальные проблемы социологии православия: заказчик, язык, социальный контекст. – Режим доступа: <http://sreda.org/ru/2012/sotsiologiya-pravoslaviya-aktualnyie-problemyi/1386>
8. Елена Наймарк. Аутистам свойственна низкая религиозность. – Режим доступа: <http://elementy.ru/news/431855>

Віта Титаренко (Київ)

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

В статті осмислюється участь релігійних громад в формуванні громадянського суспільства як простору утвердження загальнолюдських цінностей. Проаналізовано ступінь самоорганізації суспільства на цьому етапі, визначено його основні об'єктивні характеристики та роль релігійного фактору.

Ключові слова: громадянське суспільство, релігійний фактор, самоорганізація, дезорганізація, політична влада, свобода, право.

Vita Tytarenko

THE ROLE OF RELIGIOUS FACTOR IN DETERMINING OF CIVIL SOCIETY: UKRAINIAN CONTEXT

The paper interpreted religious communities participate in the formation of civil society as the space establishment of universal values. The author analyzes the degree of self-organization of society at this stage, its main objective characteristics and role of the religious factor.

Keywords: civil society, the religious factor, self-organization, disorganization, political power, freedom, right.

В науковій літературі існує багато визначень поняття «громадянське суспільство», але зацентруємося на тому, що це – якісна характеристика суспільства, сфера самовиявлення і самоорганізації вільних громадян для відстоювання інтересів, прав і свобод людини. Розуміння громадянського